

**РОЛЬ СТУДЕНТСЬКОГО ОМБУДСМЕНА В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА
НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ****THE ROLE OF THE STUDENT OMBUDSMAN IN THE PROCESS OF ENSURING
THE RIGHT TO EDUCATION IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES**

**Закоморна К.О., к.ю.н., доцентка,
доцентка кафедри державного будівництва**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**Микитенко К.А., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

**Полуєктова Д.В., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Стаття присвячена встановленню ролі студентського омбудсмена у системі забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників освітнього процесу як в зарубіжних, так і в українських навчальних закладах. Встановлено відсутність загальноприйнятого визначення поняття «студентського омбудсмена» у європейській практиці, однак усі варіації даного твердження зводяться до того, що це особа, яка діє в інтересах студентів, здійснює захист їхніх прав.

Визначено, що право на освіту регламентовано в положеннях таких основоположних міжнародних актів як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська соціальна хартія та інші. На основі аналізу світового досвіду досліджуваної інституції окреслено спільні риси в роботі студентського омбудсмена, діяльність якого базується на фундаментальних принципах – конфіденційності, неупередженості/нейтральності, незалежності та неформальності. Однак особливістю функціонування вузівського правозахисника в зарубіжних університетах є специфіка конституційно-правового регулювання даної посади, що передбачає наявність Конституції Асоціації омбудсменів канадських коледжів та університетів, спеціального Закону про університети та коледжі університетів у Норвегії тощо.

Наведено практику запровадження інституту Уповноваженого з прав студентів в Україні у Волинському університеті імені В. Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП» та Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Розглянуто звіт діяльності за 2020-2021 роки правозахисника НЮУ та виокремлено основні напрями скарг учасників освітнього процесу: з питань навчального процесу, взаємин з викладачами й інше. З'ясовано, що спеціалізований омбудсмен у вищезазначених навчальних закладах керується Статутом університету та затвердженням «Положення про Уповноваженого з прав студентів». Проте деякі нормативні приписи цих документів відрізняються у певних аспектах, наприклад, вимогами щодо кандидатури, призначеної на посаду, та кількістю допоміжних органів.

З огляду на новітність посади студентського омбудсмена в Україні, дана інституція потребує деяких змін. Приміром, запропоновано прийняти єдиний нормативно-правовий акт, який би визначав загальні засади функціонування вузівського правозахисника, а ще визначено інші шляхи вдосконалення його роботи, що суттєво покращать ефективність ліквідації правопорушень у начальному й робочому середовищах.

Ключові слова: правозахисник, студентський омбудсмен, учасники освітнього процесу, навчальний заклад, скарга.

The article is devoted to establishing the role of the student ombudsman in the system of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of participants in the educational process both in foreign and Ukrainian educational institutions. It was installed that there is no general accepted definition of the concept of "student ombudsman" in European practice, however, all variations of this statement come down to the fact that it is a person who acts in the interests of students, protects their rights.

It was determined that the right to education is regulated in the provisions of such fundamental international acts as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the European Social Charter and others. According to world experience of the researched institution is outlined common features in the work of the student ombudsman, whose activity is based on fundamental principles – confidentiality, impartiality/neutrality, independence and informality. But peculiarity the functioning of the university human rights defender in foreign universities there is a specifics of the constitutional and legal regulation of this position which presupposes the existence of the Constitution of the Canadian College and University Ombudsman Association, a special Act on Universities and University Colleges in Norway, etc.

The practice of introducing the Institute of the Commissioner for Student Rights in Ukraine is presented at the V. Lypynskiy Volyn University PJSC "VNO "MAUP" and the Yaroslav Mudry National Law University. The activity report of the NLU human rights defender for 2020-2021 was reviewed and the main areas of complaints of participants in the educational process were highlighted: on issues of the educational process, relations with academic, etc. It was found that the specialized ombudsman is in charge of the above-mentioned educational institutions governed by the University Charter and confirmed by the "Regulations on the Commissioner for Students' Rights". Nevertheless, some of the regulations of these documents differ in certain aspects, for example, the requirements for the candidacy appointed to the position and the number of subsidiary bodies.

In view of the innovation of the student ombudsman in Ukraine, this institution needs some changes. For example, it is proposed to adopt a single normative legal act, which would determine the general principles of the functioning of the university human rights defender, and other ways of improving its work have been determined, which will significantly improve the effectiveness of the elimination of offenses in educational and working environments.

Key words: human rights defender, student ombudsman, participants in the educational process, educational institution, complaint.

Необхідність забезпечення прав людини й громадянина та здійснення контролю за їх дотриманням зумовило запровадження на конституційному рівні посади Уповноваженого з прав людини. Останнім часом все більшої значущості набуває інститут спеціалізованих омбудсменів, створений з метою посередництва й захисту окремих категорій населення.

Зважаючи на стрімкий та динамічний розвиток системи української освіти постає актуальне питання щодо діяльності студентського омбудсмена як правозахисника інтересів учасників освітнього процесу. Світовий досвід цієї інституції доводить ефективне розв'язання суттєво важливих проблем студентів. У зв'язку з цим, вже з 2017 року студентський омбудсмен діє у більшості

українських університетів. Безумовно, існування такої неупередженої особи в освітніх закладах сприяє покращенню та ліквідації певних правопорушень у навчальному процесі. Однак, у національному законодавстві відсутня чітка регламентація основних принципів, форм і методів роботи вузівського правозахисника. Тому, досі невіршеним залишається питання прийняття єдиного нормативного-правового акту (закону) щодо належного функціонування студентського омбудсмена в Україні.

Вивченням різних аспектів роботи правозахисників у сфері освіти займалися багато українських та зарубіжних вчених і науковців: Боберська К. Г., Грезіна О.М., Діордіца І. В., Карнаух О. А., Коваль Т. В., Марцеляк О. В., Оболенська Т. Є., Палєєва Ю. С., Рижук Ю. Н., Роб Беренс, Рябовол Л. Т. та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць фахівців, дана тема потребує детального розгляду.

Метою статті є дослідження функціонування інституту студентського омбудсмена в зарубіжних освітніх навчальних закладах, з'ясування особливостей діяльності Уповноваженого з прав студентів в українських університетах та визначення шляхів удосконалення роботи такого правозахисника через призму міжнародної практики. Вивчення функціонування цього виду спеціалізованих омбудсменів обумовлено реформуванням у сфері освіти в Україні та розвитком цієї інституції на міжнародному рівні.

Інститут омбудсмена в будь-якій країні світу є складовою правозахисної системи та її органів, яка покликана забезпечувати захист прав і свобод людини за допомогою різноманітних способів.

Згідно з визначенням міжнародної асоціації юристів народний захисник – «омбудсмен» – це служба, яка передбачена конституцією або актом законодавчої влади, яка очолюється незалежною публічною посадовою особою високого рангу, є відповідальною перед законодавчою владою, отримує скарги від потерпілих осіб на державні органи, службовців, роботодавців або діє за власним баченням та уповноважена проводити розслідування, рекомендувати корегуючі дії, представляти доповіді [2, с. 39].

У різних наукових джерелах використовуються однаково часто поняття «омбудсман» чи «омбудсмен», але зважаючи на переклад цього поняття на українську мову та застосування його в національних нормативно-правових актах, доречніше використовувати саме слово «омбудсмен».

У сучасному світі інститут омбудсмена представлений багатьма моделями та видами. Майже в кожній країні в Основному Законі держави є омбудсмен з прав людини загальної компетенції, який діє на законодавчому, виконавчому чи іншому рівнях. Водночас у багатьох державах поряд з правозахисниками загальної компетенції провадять свою діяльність і спеціалізовані омбудсмени, серед яких можна виділити уповноваженого з прав студентів [3, с. 86].

Щодо загальноприйнятого визначення цього поняття, то в європейській практиці його просто немає. Нормативно-правові акти містять різні варіації формулювання цього твердження, але вони всі зводяться до того що: студентський омбудсмен (далі – СО) — це особа, яка діє в інтересах студентів, здійснює захист їхніх прав і свобод [4, с. 24].

В цілому діяльність студентських омбудсменів в країнах світу має як певні схожі ознаки, так і деякі відмінності, спричинені різними культурними традиціями, менталітетом, правовою системою та іншими характеристиками. Тому для порівняння функціонування таких правозахисників було взято університети з різних країн, а саме: Португалії, Італії, Норвегії, Канади та декілька вищих навчальних закладів України.

Уперше посада Уповноваженого з прав студентів канадського кампусу з'явилась ще в 1965 році в Університеті Саймона Фрейзера, а вже в 1983 році була створена Асоціація омбудсменів коледжів та університетів у Канаді (далі – АОКУК) [10]. АОКУК є двомовним та незалежним об'єднанням уповноважених з прав студентів, що покликане сприяти справедливому навчальному й робочому середовищу в канадських освітніх закладах. Головна ціль даного товариства – це забезпечення підтримки та професійного розвитку учасників навчального процесу з дотриманням фундаментальних принципів незалежності, неупередженості, конфіденційності й доступності в практиці СО [11].

Зважаючи на різноманітність освітніх структур, діяльність спільноти студентських правозахисників регулюється Конституцією АОКУК та прийнятими у червні 2012 року Стандартами практики для омбудсменів у канадських коледжах та університетах. На сучасному етапі розвитку АОКУК функціонує приблизно 47 членів у 33 установах, 25 університетах та 8 коледжах [10]. Зокрема, Лаура Рейд – одна із учасниць АОКУК, нинішня правозахисниця студентів Університету Саймона Фрейзера. Основні напрями її роботи передбачені в статті 3 Конституції АОКУК: розслідування та/або неформальне вирішення скарг з правом доступу до інформації про осіб; надання їм рекомендацій з метою вирішення академічних проблем і міжособистісних конфліктів тощо [12]. Отже, канадські академічні омбудсмени пропонують широкий спектр практики, використовуючи ряд інструментів, які відповідають ситуації та їх інституційному контексту, щоб покращити справедливість на індивідуальному та системному рівнях.

Щодо європейської практики, то, зокрема, університет Мінью – один із найбільших закладів вищої освіти у Португалії, де права та інтереси студентів з 2010 року захищає омбудсмен. Відповідно до положень статті 128 Статуту в Університеті Мінью є омбудсмен, до якого входять Уповноважений з прав студентів та Уповноважений з прав людини в установах [5]. Їх місія – це просувати та захищати права та інтереси студентів у контексті університетського життя. Здійснення діяльності студентського омбудсмена охоплює всі органи, служби та членів Університету, а також школи/інститути та служби соціальних дій. Він має повну автономію від цих органів та регулюється у своїй діяльності принципами нейтралітету та конфіденційності. Правозахисник бере до уваги скарги, претензії або повідомлення, надіслані студентами на дії чи бездіяльність органів та служб Університету, а також діє як посередник та пропонує рішення конфліктних ситуацій. Інституційний омбудсмен, відповідно до статті 130 Статуту, сприяє дотриманню прав персоналу університету згідно з положеннями про нього [6, с. 8-9]. Також супроводом освітнього процесу займається ще й Педагогічна рада, членами якої є президент, 12 викладачів та 12 студентів.

Маючи порівняно невелику кількість студентів, Університет Л'Аквіла в Італії більшу увагу приділяє саме захисту студентських прав. Із цією метою в університеті працює вузівський омбудсмен, Сервіс консультування та підтримки студентів, Дисциплінарний комітет, Об'єднана комісія студентів та професорів, організація ADSU, яка надає студентам послуги з поселення, харчування та організації дозвілля; Офіс зв'язків із громадськістю; Департамент профорієнтаційної роботи, Асоціація випускників. Омбудсмен доступний для студентів університету, щоб поінформувати їх про їхні права та допомогти у вирішенні питань та скарг [7]. Він може запросити перевірку офіційних документів, роз'яснення щодо скарги в офісі університету.

Уповноважений з прав студентів повідомляє про випадки безпосередньо ректору, і студентам, які подали скарги, гарантується конфіденційність, тому їхні імена або будь-які інші фактори, що ідентифікують, не вказуються

в адміністративних документах. Також він може звертати увагу Академічного Сенату на питання або рішення, які покращать якість студентського життя в кампусі [8, с. 26].

В університеті Осло (Норвегія) правозахисник з прав студентів був створений ще у 2012 році, але почав функціонувати тільки у 2013 році [4, с. 16]. Сьогодні кожен студент, чий права було порушено, може звернутися по допомогу до «об'єднаного» університетського омбудсмена, юрисдикція якого поширюється на декілька вищих закладів освіти. Студентський омбудсмен ґрунтується на цінностях, заснованих на незалежності, професіоналізмі та порядності і діє на підставі Закону про університети та коледжі університетів. Згідно з зазначеним нормативно-правовим актом, термін на посаді студентського правозахисника може становити від 4 до 6 років, але ніхто не може працювати безперервно понад 12 років. Головним обов'язком цієї інституції є дотримання та захист прав студентів. Також він надає безкоштовні консультації; детальну інформацію щодо прав та обов'язків педагогів, студентів; у справах виступає як нейтральна сторона, допомагає якомога найшвидше вирішити конфлікт; дає поради стосовно питань шахрайства, оцінки придатності, виключення та інше. Омбудсмен у справах студентів звітує кожні шість місяців та щороку перед колегами всіх навчальних закладів, а також щорічно подає рекомендації. Вони можуть бути засновані на системних помилках або недоліках, виявлених під час роботи. Мета таких рекомендацій – отримати оцінку будь-яких змін чи роз'яснень від керівних органів [9].

Торкаючись питання діяльності студентських омбудсменів в українських навчальних закладах, слід зазначити, що відповідно до ст. 40 Закону України «Про вищу освіту» саме студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів (курсантів) та їх участь в управлінні закладом вищої освіти [13]. Функціонування омбудсмена з прав студентів, як однієї із структур органів студентського самоврядування, є дуже важливою умовою захисту прав, свобод та інтересів учасників освітнього процесу. Такі правозахисники вже діють в багатьох українських університетах та інститутах, тому варто розглянути деякі з них.

Затвердження «Положення про Уповноваженого з прав студентів Волинського університету імені В'ячеслава Липинського Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Вченою радою 29 серпня 2019 року підтверджує наявність вузівського омбудсмена у системі студентського самоврядування даного освітнього закладу. Правову основу діяльності СО становлять Конституція України, Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», Статут Волинського університету ім. В. Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП» та вищезгадане Положення. Відповідно до п. 1.5 Положення до вимог щодо особи, обраної на посаду Уповноваженого з прав студентів, належать: громадянство України; членство в Студентській раді Волинського університету імені В. Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП»; наявність першого (бакалаврського) рівня вищої освіти; вільне володіння державною мовою. Слід враховувати й те, що вузівським правозахисником не може бути працівник університету, а строк призначення на посаду становить 2 роки [14, с. 2]. Діючим СО та Головою Студентської ради є Скоблецька Лілія [15], водночас поряд з існуючою посадовою особою функціонує Офіс Уповноваженого з прав студентів, що формується з його консультантів [14, с. 3]. Таким чином, основне завдання цієї ланки у системі навчального процесу – це відновлення порушених прав і законних інтересів студентів, їх батьків та законних представників.

Досліджуючи функціонування правозахисника з прав студентів у Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого, слід наголосити на тому, що СО про-

вадить власну діяльність з 2018 року на основі Статуту Університету, однак з 12 листопада 2021 року керується «Положенням про Офіс Студентського омбудсмена» [17]. Відповідно до п. 1. 2 цього документу Офіс вузівського правозахисника складається з Студентського омбудсмена, який є Головою, його перших помічників та представників. Строк повноважень СО – 1 рік з моменту призначення на посаду з правом бути перепризначеним не більше двох строків підряд. До нормативно-правового підґрунтя роботи Уповноваженого з прав студентів належить: законодавство України, Статут Університету, Кодекс академічної етики НЮУ ім. Ярослава Мудрого, «Положення про Офіс СО» тощо [16, с. 3-4]. Сьогодні правозахисник НЮУ відповідає за об'єктивний розгляд скарг студентів та відновлення їх прав і законних інтересів. Омбудсмен є незалежною та неупередженою особою, у зв'язку з цим їй надано право: проводити консультації для студентів в межах своєї компетенції; конфіденційно переглядати усні й письмові звернення учасників освітнього процесу з питань дотримання їх прав, свобод та законних інтересів під час навчання та проживання в студентських гуртожитках Університету; представляти їх інтереси в органах Університету, тощо [17].

Безперечно, протягом навчального процесу до Офісу СО надходить значна кількість звернень різного характеру, включаючи ті, які потребують взаємодії з іншими органами. Тому, вузівський правозахисник співпрацює з комісіями, створеними в Університеті для вирішення деяких проблемних питань. До них належать: Комісія з питань академічної етики (перейменовано у комісію з академічної доброчесності); Комісія з запобігання, попередження та боротьби з сексуальними домаганнями і дискримінацією; Комісія з розгляду випадків булінгу (цькування) [17]. Варто зазначити, що Уповноважений з прав студентів входить до складу Комісії з академічної доброчесності, діяльність якої спрямована на здійснення контролю дотримання членами університетської спільноти етичних норм поведінки, встановлених на законодавчому рівні.

Проаналізувавши звіт діяльності за 2021-2022 роки правозахисника НЮУ варто зазначити, що загальна кількість звернень становить приблизно 160, з яких близько 10 подано письмово та 150 – онлайн чи усно. З них – вирішено 80%, а решта – 20% – не вирішено з причин відсутності правопорушення чи у разі самотійної відмови. Предметом звернення були: 60% – гуртожиток (погані умови проживання, проблеми із стосункам з комендантом відсутність гарячої води.); 30% – взаємини з викладачами (оцінювання, порушення Кодексу академічної етики/доброчесності); 5% – організація навчального процесу (розклад, зміна старости академічної групи); 5% – вибори самоврядування [17]. Але слід зазначити, що інформація може бути неповною через неможливість доступу к документам через відповідні події в країні.

Отже, проаналізувавши все вищезазначене, можна дійти висновку, що діяльність студентських омбудсменів в українських вищих навчальних закладах все більше розвивається і покращується: наші правозахисники дотримуються принципів конфіденційності, неупередженості, нейтральності; надають допомогу якісно і швидко та поліпшують свої навички. Проте зважаючи на зарубіжний досвід функціонування цієї інституції, вітчизняним омбудсменам з прав студентів слід ще вдосконалити певні аспекти їх діяльності. Наприклад, позитивним кроком для підвищення ефективності інституту студентського омбудсмена стане входження до ENOHE (European Network of Ombuds in Higher Education) – асоціації та неформальної мережі правозахисників у сфері вищої освіти. Це дослідження зосереджено на Європі, але не обмежується нею. Мета цієї організації поділитися підходами до загальних проблем в освіті, розширити знання та порівняти методи роботи, поліпшити навички та розвивати компетенцію

[18]. Тому входження українських університетських правозахисників до ЕНОНЕ має якнайкраще вплинути на їх діяльність. Сприяє розвитку цієї інституції й участь у різних проектах, наприклад, Еразмус + AESOP «Здійснення захисту інтересів студентів шляхом введення посади омбудсмена» (2015-2019) [19]. Саме участь в цьому проекті послугувала створенню в деяких українських ВНЗ посади студентського омбудсмена.

Окрім того, з огляду на зарубіжний досвід, такий правозахисник провадить свою діяльність, взаємодія з різними допоміжними органами у ВНЗ: радами, комітетами, комісіями, тощо (наприклад, в університеті Л'Акваля поряд з СО працюють Дисциплінарний комітет та Об'єднана комісія студентів та професорів). Натомість в національних закладах така практика ще не досить поширена: хоча і створюються певні допоміжні елементи й активно долучається до роботи Студентська рада, проте система таких органів не є дуже розгалуженою та ще потрібно налагоджувати механізми їхньої взаємодії.

Теж дуже важливим моментом є співпраця СО з іншими інституційними органами у сфері освіти,

наприклад, освітнім омбудсменом, який має забезпечувати права особи на освіту, розглядати порушення таких прав і приймати відповідні рішення. Його зустріч з студентськими правозахисниками з різних українських університетів відбулася у 2021 році, де обговорювалися різноманітні питання стосовно цих посад [20]. Вважаємо, що така співпраця в подальшому посприє покращенню діяльності як і освітнього омбудсмена, так і студентських правозахисників.

Також ще одним проблемним питанням щодо студентського омбудсмена залишається відсутність у національному законодавстві спеціального нормативно-правового акту (як, наприклад, в університеті Осло), який би визначав загальні характеристики діяльності омбудсмена з прав студентів, засади його співпраці з іншими органами освітнього процесу, тощо. Тому, першочерговим кроком на шляху вдосконалення функціонування національного студентського правозахисника є внесення змін до законодавства України, покращення взаємозв'язку з іншими органами у сфері освіти та входження до міжнародних організацій університетських омбудсменів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оболенська Т. Рижук Ю. Чабанюк О. Омбудсмен по правам студентів у механізмі забезпечення якості вищої освіти. *Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті*: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-метод. Конференції за міжнародною участю (Київ, 2-3 березня 2016 р.). Київ, 2016. С. 34–39.
2. Рябовол Л. Т. Омбудсмен як інституційно-правова гарантія прав і свобод людини: зарубіжний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69) № 4. С. 38-43
3. Палеева Ю. С. Спеціалізовані омбудсмени в зарубіжних країнах: досвід для України. *Альманах міжнародного права*. № 7. 2015. С. 84–91
4. Behrens R. Being an Ombudsman in Higher Education. A Comparative Study. *Vienna: European Network of Ombudsmen in Higher Education*. 2017. 100 p.
5. Університет Мін'ю, Португалія. URL: <https://www.uminho.pt/PT/uminho/Orgaos-da-Universidade/Provedoria> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
6. Regulamento do Provedor do estudante da universidade do Minho. URL: <https://www.uminho.pt/PT/uminho/Orgaos-da-Universidade/Provedoria/Provedor-do-Estudiante/Documents/regulamento-provedor-do-estudiante.pdf> (дата звернення: 08.01.2022 р.)
7. Університет Аквіла, Італія. URL: <https://www.univaq.it/en/section.php?id=550> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
8. Università Degli Studi Dell'Aquila Statuto. URL: <https://www.univaq.it/en/include/utilities/blob.php?item=file&table=allegato&id=1387> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
9. University of Oslo. URL: <https://www.uio.no/english/about/organisation/student-ombudsperson/> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
10. California Caucus of College and University Ombuds. URL: <http://calcaucus.com/5/post/2013/11/canadian-and-us-ombuds-what-are-we-doing-and-why-are-we-doing-it.html> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
11. Association of Canadian College and University Ombudspersons. URL: <https://accuo.ca/about/a-word-about-the-association/> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
12. Simon Fraser University. Student Ombudsperson. URL: <https://www.sfu.ca/ombudsperson.html> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
13. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. (дата звернення: 03.09.2022 р.)
14. «Положення про Уповноваженого з прав студентів Волинського університету імені В'ячеслава Липинського Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» URL: <http://volyn.maup.com.ua/assets/files/pdf-2020-for-site/1/polozhennya-pro-upovnovazhenogo-z-prav-studentivvolynskogo-institutu.pdf>
15. Студентське самоврядування. Офіційний веб-портал Волинського інституту МАУП імені В'ячеслава Липинського. URL: <http://volyn.maup.com.ua/pro-institut/studrada.html> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
16. Положення «Про Офіс студентського омбудсмена Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». URL: <https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/polozhennya-pro-ofis-studentskogo-ombudsmena-2021-.pdf>
17. Студентський омбудсмен. Офіційний веб-сайт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.edu.ua/organizacziyi/studentskyj-ombudsmen/> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
18. What is ENOHE? URL: <https://www.enohe.net/what-is-enohe/> (дата звернення: 03.09.2022 р.)
19. «Про програму Erasmus+». URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/epplus-projects-compendium_en (дата звернення: 03.09.2022 р.)
20. Освітній омбудсмен запрошує до співпраці студентських омбудсменів. URL: <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-zaproshuije-do-spiivpratsi-studentskykh-ombudsmeniv/2021/05/11/> (дата звернення: 03.09.2022 р.)